

FELCSUTI PÉTER

A magyar polgár – „s megint előlről”

I.

Gyermekkoromban édesanyám és a barátai (édesapám korán meghalt), ha valakiről le akarták szedni a keresztvizet, „pógárnak” nevezték. A szándékolt vidékies akcentus és a hangsúly egyaránt kifejezte a lenéző elmarasztalást. Szüleim inkább iskolázatlan, mint iskolázott emberek voltak, részt vettek a munkásmozgalomban, majd a kommunista rendszer „oszlopai” lettek. Biztosan nem voltak polgárok. Látványosan nem izgatta őket a magántulajdon; édesanyám – a családi legendák szerint – elajándékozott egy „sváb házat” (a háború után kitelepítettek vagy elmenekültek ingatlanjait szétesztették az „arra érdemesek” között), mi tanácsi lakásban laktunk (igaz, szép nagyban). Nyaralni állami üdülőkbe jártunk, ahol a szülők és a gyerekek csoportosan töltötték el az időt. A privátszféra nemigen volt jellemző. Sok könyvünk volt, főleg munkásmozgalmi és antifasiszta. A Lenin-összes és Anna Seghers *Hetedik keresztje* megvolt, Márai biztosan nem.

Ennek a személyes motívumnak a felidézésével egyáltalán nem azt akarom állítani, hogy a letűnt rendszer hívei között ne lettek volna olyanok, akiknek a habitusát valamilyen definíció alapján ne lehetett volna akár polgáriként is jellemezni. Ám a rendszer névadója és az általa tudatosan vagy másképp – de mindenképpen autentikusan – sugárzott értékek biztosan nem voltak polgáriak („a krumplileves legyen krumplileves”). Puritán, vagy inkább igénytelen volt, nem tartotta sokra az anyagiakat, és gyanakodott mindenre, ami polgári (pláne értelmiségi).

A lakosság nagy része biztosan nem osztotta szüleim, vagy éppen Kádár „közösségi” értékrendjét, de a „nadrágos emberek” és azzal szemben, amit képviseltek, biztosan sokaknak voltak fenntartásaik.

Kellő ismeretek híján csak találgatni tudom, hogy a rendszer-váltást követően hogyan változott, és milyen új tartalmat nyert a „polgár” kifejezés. A pártokon kezdetben biztosan nem múltott; a meggyőződés okán vagy a politikai haszon reményében egymással versengve próbálták a maguk számára kisajátítani ezt a kifejezést, majd ugyanolyan könnyen el is ejtették. Emlékezhünk a Fidesz első kormányzására, amikor mindenki „polgár” volt, majd e pártnak a vereséget követő sikeres újravezetése óta jobbra csak „emberek” vagyunk. Nincs szó autonómiáról, civil kurázsiról, nyitottságról más eszmék iránt, Európáról. Jó esetben „keményen dolgozunk”.

Természetesen – és ezt fontos hangsúlyozni – az országban mindenütt vannak kisebb nagyobb csoportok (lokálpatrióta egyesületek, vallási-karitatív alapon szerveződő csoportosulások, vagy egyszerűen csak baráti társaságok), amelyek tudatosan vállalják és gyakorolják a polgárinak számító erényeket. És további százezrek, talán milliók is, akik különösebb szerveződés nélkül ugyanezt teszik családjuk, barátaik körében, vagy a munkahelyeiken. Ám példájuk láthatóan nem emelkedik követendő mintává a társadalom egésze számára, értékrendjük nincs különösebb hatással a közéletre, pláne a politikára.

Számomra furcsa és elgondolkodtató ez a legújabb kori „értéksemlegesség”; erősek az áthallások a kádári Magyarországgal, amely kimondva-kimondatlanul azt üzent a lakóinak, hogy magánemberként bármit csinálhatnak, de az „értékcsinálást” és az arra épülő politizálást bízzák a hatalomra. A lakosság többsége pedig örömmel vagy közömbösen ezt tette akkor, és, úgy tűnik, ezt teszi ma is.

Természetesen fel lehet tenni a kérdést: egyáltalán muszáj-e, hogy polgárok legyünk? Mielőtt megpróbálnánk erre a kérdésre választ adni, minimális előfeltévekként annyit elfogadhatunk, hogy minden ember „jó életre” (hosszú élet, anyagi javak, táplálkozás, egészség, lakhatás, oktatás, biztonság) vágyik, az viszont, hogy ezt miként tudja vagy akarja elérni, helytől és időtől függően változik, mert elegáns kifejezéssel ez „társadalmi konstrukció”.

Elképzelhetünk például egy olyan országot, amelynek „jó” diktátora van, aki elég okos ahhoz, hogy alattvalóit ne korlátozza a magánéletükben, az egész ország számára fontos kérdésekbe azonban nem enged beleszólást. De mert a „jó” diktátor országlásának nyomán a gazdaság virágzik, lakói gyarapodnak, biztonságban érzik magukat, és főleg elégedettek a sorsukkal. Ugyan kinek lehetne ezzel szemben erkölcsi – érték- – alapon ellenvetése? Igaz, a nyugati értelemben vett demokrácia, a beleszólás korlátozott, talán a lakosság jóléte és választásai túlságosan függenek a hatalomtól. A külső megfigyelők gondolhatják, hogy az ő értékrendjük alapján ezeknek az embereknek az élete inkább nyárspolgári, mint polgári; hogy sok mindenről lemondanak, amit az utóbbiak az értelmes és szép élettel azonosítanak. Öszszességében azonban nincs olyan „objektív” erkölcsi vagy másféle platform, amelyről kétségbe lehetne vonni egy ilyen ország lakóinak a jogát arra, hogy ezt az életformát és értékrendet válasszák maguknak.

Ez a példa természetesen hipotetikus, s mint ilyen, sántít is. A diktátorok ritkán „jók”, többnyire inkább rosszak és a társadalmak értékrendje sem fogható fel ennyire viszonylagosan. (A márra univerzálisakként elfogadott emberi jogok sérülését semmilyen hagyományos értékrendre való hivatkozással nem lehet tolerálni.) Tény viszont, hogy például Délkelet-Ázsia számos, hosszabb ideje gyorsan növekvő országában az uralkodó érték-

rend erősen különbözik a nyugatitól; a lakosság mást gondol az élet céljáról, a munkáról, az államról, az egyénről, a jogokról és kötelességekről, és a jelek szerint gyarapodik, elégedett, de biztosan nem elégedetlenebb, mint sok kortársuk Nyugaton. Nem tudjuk, hogy a lakosság viszonylagosan azért elégedett-e az életével, mert országa sikeres, vagy ezek az országok azért (is) sikeresek, mert a lakosság viszonylagosan elégedett az életével. Az azonban bizonyos, hogy a „polgár” kifejezés, ahogy mi használjuk, aligha illik ezekre az emberekre.

Magyarország azonban nem Délkelet-Ázsia, történelmileg, kulturálisan és mentálisan Európához – igaz, annak perifériájához – tartozik. Nem hihetjük, hogy a sikeres felzárkózást végrehajtó ázsiai országok értékrendje akármennyire is megfelelné, vagy alkalmazható lenne Magyarországon. (Bár a mostani miniszterelnök egy röpké pillanatig legalábbis ezt látszott hinni, de már elég régen nem beszél erről. Igaz, a polgárosodásról sem.) Ezért a fenti minimális előfeltevést valamennyire kibővítve, de azzal még logikai összhangban maradva annyit nyugodtan mondhatunk, hogy Magyarországon a gazdasági-társadalmi felemelkedéshez nyugati értelemben vett polgárosodásra van szükség, és fordítva, a gazdasági-társadalmi felemelkedés folyamata minden bizonnyal erősíti a polgárosodást. A két folyamat közötti kölcsönhatás természetét sem ismerem igazán, de a mondanivalóm szempontjából ez most nem is lényeges; azt állítom ugyanis, hogy Magyarországon már hosszabb ideje nem beszélhetünk felemelkedésről, ezért szükségképpen polgárosodásról sem, illetve vice versa. Épp ellenkezőleg, két és fél évtizeddel a rendszerváltás után talán már nem korai a kijelentés, hogy az ország történelmének sokadik modernizációs felzárkózási kísérlete megbukott. És – vagy éppen ezért – azt sem mondhatjuk, hogy a magyar lakosság különösebben boldog, vagy elégedett lenne a sorsával.

Természetesen megvan a kockázata annak, ha az ember ennyire végletesen határozott véleményt nyilvánít a nagyon hosz-

szű távú folyamatok menetét illetően, hiszen minden embert, még a legélesebb eszűt is, valamennyire fogva tartja saját kora. John Maynard Keynes, a 20. század talán legokosabb közgazdásza az első világháború végén megjósolta „az eddig ismert társadalmi rend eltűnését”, és tévedett. A 2008-as válság óta is sokan jóslták itthon és külföldön a nyugati kapitalizmus összeomlását, ennek azonban – szerencsére – semmi nyomát nem látni annak elenére, hogy a válság, az értékzavar, az elbizonytalanodás, az útkeresés tovább tart.

És persze senki nem lát a jövőbe, így bármikor jöhetnek olyan előre nem látott változások, amelyek új kényszereket vagy lehetőségeket teremtenek a magyar társadalom számára is. Ezt megengedve, számomra a kudarc ténye bizonyítottnak tűnik.

Legfontosabb állításom, hogy a magyar társadalom válsága mostanra krónikussá és általánossá vált, a társadalom életének minden fontos területére kiterjedt, létezése mérhető és egzakt módon igazolható. Helyhiány okán csak felsorolom, illetve utalok arra, amit e válság bizonyítékainak tartok. (Az ismert kognitív torzítást – az ember jellemzően azokat az információkat és tényeket veszi figyelembe, amelyek az álláspontját alátámasztják, és hajlamos arra, hogy figyelmen kívül hagyja azokat, amelyek nem – természetesen nem tudom kizárni; az alábbi megállapításokat azonban a legjobb tudomásom szerint meglehetősen szakmai konszenzus övezi.)

– Az elmúlt húsz évben Magyarország a gazdasági növekedés és felzárkózás területén egy rövid időszakot leszámítva sokkal rosszabb teljesítményt nyújtott, mint a többi visegrádi ország. Ezt a gyenge teljesítményt tükrözi, egyszersemind magyarázza is az a nagyon sokféle versenyképességi lista (a gazdaságpolitika kiszámíthatósága, a kormányzás, a szabályozás és az intézményrendszer minősége, a jogbiztonság, a korrupció stb.), amelyeken az ország évek óta monoton módon egyre lejjebb

csúszik. Az elmúlt időszakban elindult növekedés döntően az EU transfereknek köszönhető, amelyek hatása a fenntartható növekedésre nagyon is kérdéses, viszont paradox módon éppen azt az állami paternalizmust és a piaci szereplők körében válaszként kialakuló járadékvadász magatartást és korrupcióra való hajlamot erősítik, amely az előrehaladás egyik fő akadálya. Alacsony szintű a beruházási tevékenység, az innováció és a piaci munkahelyteremtés.

- Ijesztő mértékű a szegénység növekedése; a lakosság egyharmada él a szegénységi küszöb környékén, ami számomra kísértetiesen felidézi a száz évvel ezelőtti „hárommillió koldus” országát. A többi visegrádi országban ezek a mutatók javulást, nálunk romlást mutatnak.
- Romlik az oktatás színvonala.
- Romlik az egészségügyi ellátás minősége és a lakosság egészségi állapota.
- A magánnyugdíjpénztári vagyon felélése és a lakosság előregeése előrevetíti a nyugdíjrendszer fenntarthatatlanságát.
- Erősödik az idegengyűlölet, a rasszizmus, az előítéletesség és a türelmetlenség.
- Általános a bizalmatlanság és az elégedetlenség.

Ez a kudarc bizonyosan összefüggésbe hozható a többség által vallott értékrend anomáliáival, amelyekre – és ez a második állításom – a politikai elit minden meghatározó csoportja a maga hatalmi érdekeit szem előtt tartva folyamatosan rájátszik, és amelyeket a demagógia, a populizmus, valamint a konkrét politikai intézkedések révén erősít. Ez tovább mélyíti a válságot, és csökkenti egy újabb fordulat létrejöttének esélyét, illetve oda vezet, hogy – ha egy ilyen fordulat mégis bekövetkezne – hosszabb időre lesz szükség a fenti negatív folyamatok irányának megváltoztatásához.

Ezeket az anomáliákat jól ismerjük; sokan sokféleképpen elemezték a gyökereket, az okokat, és kínáltak magyarázatokat

akár Mohácsig visszamenőleg. Ezek némelyike az összehasonlítás szempontjából szóba jövő országokéinál talán szerencsétlenebb, de nehezen hihető el, hogy a történelem ennyire determinisztikus lenne, tehát hogy csupán ezekkel az anomáliákkal meg lehetne magyarázni a magyar társadalom ismétlődő kudarcait, miközben más hasonló helyzetű országok (amelyeknek biztosan szintén megvan a „maguk baja”) nálunk láthatóan sikeresebbek.

Valójában az emberi történelem tele van útelágazásokkal és véletlenszerű fejleményekkel. Azok a bizonyos gyökerek és okok, együtt a változó, gyakran véletlenszerű külső és belső körülményekkel, szinte minden pillanatban sokféle lehetséges utat nyitnak meg az adott társadalom előtt, és az már az adott korban élőkön múlik, hogy melyik utat választják, és milyen gyorsan haladnak rajta. Ebben pedig nagy szerep és felelősség jut az elitnek, hiszen a társadalom fejlődésének irányát meghatározó döntéseket legtöbbször ők hozzák meg.

Harmadszor tehát azt állítom, hogy bár a magyar társadalom értékrendjében fellelhető anomáliák biztosan növelték a kudarc kockázatát, de az, hogy ez valójában bekövetkezett, a rendszer-váltás utáni politikai elit – egy lehetséges ideálhoz, illetve minden jel szerint a környező országok elitjéhez képest – nagyon alacsony minőségével magyarázható.

II.

Nem vitatható, hogy a tömegdemokráciák korában a politika döntően a hatalom megszerzéséről és megtartásáról szól, de nem szólhat csak arról. A közgondolkodás torzulását mutatja, hogy Magyarországon a politikai elemzők, újságírók és más véleményformálók körében hosszú évek óta tökéletesen legitimé vált, hogy a pártokat és vezetőiket szinte kizárólag abból a szempontból értékeljék, hogy mit és mennyire ügyesen tesznek

a hatalom érdekében. „Ügyes” – csettintenek elismerően, amikor a párt vagy a politikus csökkenő népszerűségét nyilvánvaló hazugsággal, csúsztatással, rágalommal vagy demagóg javaslatokkal igyekeznek „életre galvanizálni”. Nem az számít, hogy mi igaz vagy helyes, csak az, hogy mi hasznos. „A politika a pillanat urálásának művészete” – ahogy egy politológus pontosan, egyszerűsmind nagyon árulkodó módon nyilatkozta nem olyan régen.

Gondolhatnánk (talán az említett véleményformálók is azt gondolják), hogy az ilyen haszonelvűség valójában az értékelvűség *proxyja*, hiszen a választók elég bölcssek ahhoz, hogy „elválasszák a tiszta búzát az ocsútól”, azaz felismerik a politikus alkalmatlanságát, és a választásokon ítéletet mondanak róla. Ez azonban – ha optimisták vagyunk – jó esetben hosszú távon, tendenciaszerűen lehet igaz, miközben addig kialakulhat és fenn is maradhat egy rossz egyensúly, amely a hatalomtechnika eszközeivel ügyesen bánó politikus számára lehetővé teszi a hatalom megszerzését és hosszú időn keresztül történő megtartását. A demokrácia csak esélyt ad, nem garanciát a felemelkedésre. Magyarország is jó példája annak, hogy a demokrácia eszközeivel milyen könnyen lehet magát a demokráciát meggyöngíteni.

Továbbá a véletlennek is nagyobb a szerepe, mint sokan gondolnák. A történelmi folyamatok alakulását befolyásoló emberek egyéniségének összetevői véletlenszerűek, viszont annál fontosabbak. Mikuláš Dzurinda, Donald Tusk vagy Orbán Viktor – mindhárman jobboldali politikusok Kelet-Európában, de a demokráciáról, a társadalom és a gazdaság szervezéséről nyilvánvalóan alapvetően másként vélekednek. Emberi habitusuk is más, ami – Magyarország esetében egészen biztosan – jelentős hatást gyakorol a társadalmi-politikai folyamatok kimenetelére.

III.

Magyarország mérete és fejletlensége okán nem alakítója, hanem követője, gyakran egyszerűen elszenvedője azoknak a történelmi és eszmetörténelmi folyamatoknak, amelyek a nagyobb országokban és centrumokban indulnak el, hogy aztán kiterjedjenek az egész világra. A külső körülmények a maguk ellentmondásos módján mindig is nagy hatást gyakoroltak a magyar politikai elit különböző csoportjainak nézeteire és konkrét tevékenységére, és ezek a körülmények azután döntő szerepet játszottak például a mostani – általam krónikus válságként jellemzett – helyzet kialakulásában is.

A rendszerváltás idején joggal lehetett gondolni, hogy ezúttal minden külső feltétel adott a felemelkedéshez; a nyugati kapitalizmus politikai, katonai és gazdasági szempontból egyaránt dicsősége csúcspontján volt, és mindezt alátámasztotta egy vonzó és hitelesnek tűnő eszmerendszer, a politikai liberalizmus. A Nyugat okkal érezhette úgy, hogy vele „véget ért a történelem”, és a csatlakozni kívánó országok gyors sikerre számíthatnak, ha megfogadják a tanácsait. A magyar politikai elit és vele együtt a társadalom nagy többsége hasonlóképpen okkal gondolhatta, hogy az ország történelme folyamán először végre a gazdag és szerencsés győztesek táborához csatlakozik. A politikai elitnek ez a része (a baloldal és a liberálisok, de a jobboldal egy része is) tehát meggyőződéssel fogadta el és hajtotta végre a Nyugat által ajánlott gazdaságpolitikai és intézményi recepteket. Nyilván nem arról van szó, hogy ne látták volna a receptek alkalmazása nyomán kialakuló súlyos társadalmi és gazdasági problémákat és a lakosság erősödő frusztrációját. Ezt azonban – vélhetően mint a „transzformációs válság” következményét – elkerülhetetlennek és átmenetinek gondolták. (Érdekes, hogy ezekben a körökben sokan ma is ugyanígy vélekednek, amit én az önreflexió és az elmaradt szembenézés tünetének tartok.)

A politikai elit másik része, a Fidesz, érzékelte ezt a frusztrációt, és a maga hatalmi szempontjai és ideológiai fordulata jegyében viszonylag hamar az egyszerűség kedvéért „globalizációellenesnek” és „nemzetinek” nevezhető álláspontra helyezkedett. Mindez azonban tulajdonképpen következmény nélkül maradt mindaddig, amíg a Nyugat erkölcsi és politikai autoritása, „role model” státusa megkérdőjelezhetetlen volt.

Az alapvető változást a Pax Americana kudarca, de különösen a 2008-ban elindult válság hozta. Ez utóbbi esetében nem egyszerűen gazdasági visszaesésről beszélhetünk, hanem a liberális kapitalizmus legitimitációját jelentő alapelvek és igazságok megkérdőjeleződéséről, illetve – Joseph Stiglitz Nobel-díjas amerikai közgazdász erős érzelmi töltetű szavait (*distrust, disillusionment, disenfranchisement, disempowerment*) kölcsönvéve – kiüresedéséről.

A mi szempontunkból kiváltképp fontos, hogy a globális válság az Európai Unió intézményi válságába torkollott. Az expliciten ki nem mondott, de általánosan vélelmezett axiómát – hogy az Unió a politikai föderalizmus felé halad – csapás érte, amelyet az elhúzódo gazdasági pangás, illetve mostanában a menekültkérdés kezelésének kudarca tovább erősít.

A bal- és a liberális oldal, amelynek értékrendjében a liberális kapitalizmus és az európai projektum meghatározó szerepet játszik, gyakorlati politizálásával erkölcsi, politikai és gazdasági értelemben a csőd szélére juttatta az országot. Az azóta eltelt időben elmulasztotta a szembenézést saját tévedéseivel és bűneivel, így arra sem teremt esélyt, hogy értékrendjében és politikai gyakorlatában megújuljon. Tevékenysége kimerül a Fidesz politikájának meddő bírálatában („maffiaállam”), illetve esetenként felüllicitálásában, ami azonban a szembenézés hiányában nyilvánvalóan nem lehet sikeres. Inkább pótcselekvésről van szó, amely paradox módon hozzájárul ahhoz is, hogy a baloldal által vallott, egyébként sokak számára vonzó értékek (jogállami-

ság, nyugati orientáció) a lakosság jelentős csoportjai szemében diszkreditálódjanak.

A Fidesz a 2008-as válságot – valamelyest joggal – globalizációellenes kritikája igazolásaként élte meg, ebből levont következtetései azonban véleményem szerint tragikusan elhibáztak, és esetenként bűnösök. Hatalomra kerülése óta a liberális demokrácián túllépve a többségi demokráciához közelített (ami inkább visszalépés), és feladni látszik az ország nyugati orientációját. Erőteljes állami beavatkozás és központosítás révén a győztesek kijelölésével törekszik a társadalom és a gazdaság szerkezetének radikális átalakítására. Értékrendje középpontjába a sikeresnek aligha nevezhető múlttal való folyamatosságot, és egy, a globalizált világban nehezen értelmezhető, zéró összegű nemzetállami koncepciót helyezett.

Számomra ez a magyarázata a legújabb kori kudarcnak.

IV.

Adott tehát egy elhúzódoó értékválság a világban, idehaza pedig egy hasonlóan tartósnak tűnő lecsúszás, amelynek fő oka és felelőse a magyar politikai elit, amelynek csoportjai a maguk módján – a hatalom akarása, szellemi restség, reflexiótlanság, hübrisz, torz értékrend – alkalmatlanok arra, hogy a magyar társadalom legjobb érdekeit szolgálják. Kié a nagyobb felelősség; azé, aki az országot válságba vitte, vagy azé, aki elmélyítette, krónikusá tette azt? Egyáltalán van-e értelme az ilyen kérdésfelvetésnek? Természetesen van, nemcsak erkölcsi-politikai értelemben, hanem a fejlődéshez szükséges tanulás érdekében is. A válasz megadásához azonban ma még hiányzik a történelmi perspektíva. Sok függ attól, hogy a következő évtizedekben milyen irányba fejlődik a világ; megújul-e a nyugati kapitalizmus és értékrend, fennmarad-e az európai projektum, milyen teljesítményt

nyújt a magyar gazdaság és társadalom a világ többi részéhez képest. Addig csak spekulálni tudunk – mindenki a maga értékrendje szerint.

Ahogy említettem, a politikai elit mindkét nagy csoportja a saját hatalmi érdekeit szolgálva demagóg, populistá politikát folytat, és rájátszik a magyar társadalom gyengeségeire. E téren azonban minőségi különbség van kettőjük között. Az a mód, ahogy a Fidesz a hatalom megszerzése és megtartása érdekében gyakran a társadalom legrosszabb, bátran alantásnak nevezhető ösztöneire és beidegződéseire – vélt sérelmek, kisebbségi érzés, xenofóbia, önzés, bűnbakkeresés stb. – apellál, az univerzálisnak nevezhető erkölcsi normák és értékek alapján meg- és elitélhető. Ez a politizálás, amely súlyos történelmi tapasztalatokat idéz fel, és veszélyeket hordoz a jövőre nézve, véleményem szerint csak erre a pártra jellemző (a szélsőjobbot, mint e pillanatban még nem meghatározó csoportot, figyelmen kívül hagyva). Ezért úgy látom, hogy a Fidesz felelőssége elválik a politikai elit többi csoportjának egyébként ugyancsak nem elhanyagolható mértékű felelősségétől; nagyobb és súlyosabb annál.

V.

„És a belgák hová álljanak?“, azaz mi lehet a kritikai értelmiségi dolga és felelőssége a nem túl derűs jelenben, és a nem sok jóval kecsegtető közeli jövőben? Igazából már az is elég, ha valóban kritikai: tárjon fel okokat, elemezzen összefüggéseket, bíráljon álláspontokat, mondjon ítéletet – erkölcsit és szakmait – politikai és politikusi magatartások, cselekedetek felett! Vitatkozzon az övétől eltérő, vitaképes és nem vitaképes álláspontokkal – kelendő empátiával és nyitottsággal az első, elvi éllel a második vonatkozásában! Mérlegeljen megoldási alternatívákat! Az igazságot tartsa szem előtt, ne az általa preferált oldal érdekeit! És ne

íróasztalának, ne szűk baráti körben legyen kritikái, hanem a közösség egésze számára!

Ez nem csak erkölcsi parancs. Az eszmék fejlődése gyakran megelőzi a történelem menetét, ezért akkor is van értelme a kritikai jelenlétnak és részvételnek, ha nem kecsegtet gyors eredménnyel vagy változással. Ezen is múlik, hogy a magyar társadalmat milyen állapotban találja egy újabb történelmi lehetőség.